



Review Article

Meta-Analysis of Livelihood Resilience Studies in Rural Areas of Iran

Touran Arab Mokhtari¹ , Pegah Morid Sadat^{1*} , Morteza Tavakoli² , Nasser Rezaei³

¹ Department of Human Geography and Spatial Planning, Faculty of Earth Sciences, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran

² Department of Geography and Rural Planning, Faculty of Humanities, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran

³ Department of Natural Heritage, Tourism Research Institute, Cultural Heritage and Tourism Research Institute, Tehran, Iran

Absratet

Background and Purpose: Livelihood resilience is a combination of the concepts of resilience and livelihood, which is used to study the livelihoods of rural people and their resilience after disruptions and shocks. It has been widely used in various research areas such as climate change, disaster management, food security, social ecology, and sustainable development. In this regard, the present study seeks to rely on the meta-analysis of studies conducted in the field of rural livelihood resilience, while identifying the theories used to explain livelihood resilience, the variables and factors affecting it, and to explain what variables are related to livelihood resilience in rural areas of Iran, as a dependent variable, and what variables are affected by the improvement of livelihood resilience in the country's regions? In order to prepare the ground for future research to improve and promote livelihood resilience in these types of communities.

Methodology: The approach used in the present study is qualitative and based on the documentary method of meta-analysis. The statistical population of this study is the studies that have been written in the period from 2013 to 2022 on the subject of livelihood resilience in Iran. In order to select the sample, according to the purpose of the research in relation to the study of the status of these studies in rural areas, as a result, these studies were refined based on the thematic relationship with the topic of livelihood resilience in rural areas of Iran, and finally 18 study documents, including scientific-research, conference, and proposal articles and academic dissertations that were directly done in this subject area were selected and reviewed. In this regard, the process of selecting the sample documents was as follows: the researchers searched and collected the relevant research background, including library and electronic, within the framework of the research objectives and problem, and in this regard, despite the existence of an extensive list of studies in the field of livelihood resilience, only the researches that were located in rural areas were selected. The screening process and the strategy used to select the studies were based on the use of keywords including "livelihood resilience, livelihood resilience, along with words such as village, household, rural households, villagers" in the titles of previous studies.

Findings and Discussion: In the studies reviewed, sustainable livelihood variables (including: sustainable livelihood indicators, livelihood strategies, and livelihood capital) and then, types of natural hazards and contextual variables have the highest frequency in the discussion of livelihood resilience in rural areas. Among the sustainable livelihood indicators, the share of "economic" and "socio-cultural" indicators is greater than other indicators and dimensions of sustainable livelihood, which actually indicates the strong impact of these indicators on increasing the livelihood resilience of the rural areas studied. Among the types of natural hazards, the share of the drought variable is greater than the other hazards, which has been studied as an effective hazard in the livelihood resilience of rural areas. Examining the effect of contextual variables shows that researchers have paid attention to important variables such as gender, women, and other contextual variables that affect the livelihood resilience of rural areas in Iran.

Conclusion: The analysis showed that the research conducted in the area of livelihood resilience in rural settlements can be categorized into (sustainable livelihoods), (natural disasters) and (situational variables). The sustainable livelihoods variable was the most numerous variable measured by researchers regarding various aspects of its relationship to livelihood resilience issues in rural settlements. In other words, from the perspective of the studies examined, sustainable livelihoods indicators and factors contribute more to decreased or increased livelihood resilience in rural settlements than other variables.

Key Words: Meta-analysis, livelihood Resilience, Rural areas

Citation: Arab Mokhtari, T., Morid Sadat, P., Tavakoli, M. & Rezaei, N., (2025). Meta-Analysis of Livelihood Resilience Studies in Rural Areas of Iran. *Sustainable Development of Geographical Environment*: Vol. 7, No. 13, (1-18). <https://doi.org/10.48308/sdge.2023.232311.1136>

Received:10/07/2023

Revised:02/08/2023

Accepted:17/09/2023

* Corresponding Author's Email: p_moridsadat@sbu.ac.ir



Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY). license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

مقاله مروری

فرا تحلیل مطالعات تاب‌آوری معیشتی در مناطق روستایی ایران

توران عرب مختاری^۱، پگاه مریدسادات^{۱*}، مرتضی توکلی^۲، ناصر رضائی^۳

۱. گروه جغرافیای انسانی و آمایش، دانشکده علوم زمین، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران
۲. گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران
۳. گروه میراث طبیعی، پژوهشکده گردشگری، پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری، تهران، ایران

چکیده

پیشینه و هدف: تاب‌آوری معیشتی ترکیبی از مفاهیم تاب‌آوری و معیشت است که برای مطالعه معیشت روستاییان و تاب‌آوری آن‌ها پس از آشفتگی‌ها و شوک‌ها به کار گرفته می‌شود و در تحقیقات مختلف در زمینه تغییرات اقلیمی، مدیریت بلایا، امنیت غذایی، بوم‌شناسی اجتماعی و توسعه پایدار به طور گسترده مورد استفاده قرار گرفته است. در این راستا، هدف پژوهش حاضر آن است تا با تکیه بر فرا تحلیل مطالعات انجام شده در حوزه تاب‌آوری معیشتی روستایی، ضمن شناسایی نظریه‌های مورد استفاده برای تبیین تاب‌آوری معیشتی، متغیرها و عوامل مؤثر بر آن، توضیح دهد که چه متغیرهایی به عنوان متغیر وابسته با تاب‌آوری معیشتی در مناطق روستایی ایران مرتبط هستند و چه متغیرهایی تحت تأثیر بهبود تاب‌آوری معیشتی در مناطق کشور قرار می‌گیرند تا زمینه را برای تحقیقات آینده برای بهبود و ارتقای تاب‌آوری معیشتی در این نوع جوامع فراهم کند.

روش‌شناسی: رویکرد مورد استفاده در پژوهش حاضر کیفی و مبتنی بر روش اسنادی فرا تحلیل است. جامعه آماری این پژوهش، مطالعاتی است که در بازه زمانی ۱۳۹۲ تا ۱۴۰۱ در مورد موضوع تاب‌آوری معیشتی در ایران نوشته شده‌اند. برای انتخاب حجم نمونه، با توجه به هدف تحقیق در رابطه با بررسی وضعیت این مطالعات در مناطق روستایی، ابتدا این مطالعات بر اساس ارتباط موضوعی با موضوع تاب‌آوری معیشت در مناطق روستایی ایران پالایش شدند و در نهایت ۱۸ سند مطالعاتی شامل مقالات علمی-پژوهشی، کنفرانسی و پایان‌نامه‌های دانشگاهی که مستقیماً در این حوزه موضوعی انجام شده بودند، انتخاب و بررسی شدند. در این راستا، فرآیند انتخاب اسناد نمونه به شرح زیر بود: محققان در چارچوب اهداف و مسئله تحقیق، پیشینه تحقیقاتی مرتبط، اعم از کتابخانه‌ای و الکترونیکی را جستجو و جمع‌آوری کردند و با وجود فهرست گسترده‌ای از مطالعات در حوزه تاب‌آوری معیشتی، تنها تحقیقاتی که در مناطق روستایی قرار داشتند، انتخاب شدند. فرآیند غربالگری و استراتژی مورد استفاده برای انتخاب مطالعات بر اساس استفاده از کلمات کلیدی شامل «تاب‌آوری معیشت، تاب‌آوری معیشتی، به همراه کلماتی مانند روستا، خانوار، خانوارهای روستایی، روستاییان» در عناوین مطالعات قبلی بود.

یافته‌ها و بحث: در مطالعات بررسی‌شده، متغیرهای معیشت پایدار (شامل: شاخص‌های معیشت پایدار، راهبردهای معیشتی و سرمایه معیشتی) و پس از آن، انواع مخاطرات طبیعی و متغیرهای زمینه‌ای بیشترین فراوانی را در بحث تاب‌آوری معیشتی در مناطق روستایی دارند. از میان شاخص‌های معیشت پایدار، سهم شاخص‌های «اقتصادی» و «اجتماعی- فرهنگی» از دیگر شاخص‌ها و ابعاد معیشت پایدار بیشتر می‌باشد که در واقع از تأثیرگذاری شدید این شاخص‌ها در افزایش تاب‌آوری معیشتی مناطق روستایی مورد مطالعه حکایت دارد. از میان انواع مخاطرات طبیعی سهم متغیر خشکسالی بیشتر از بقیه مخاطرات می‌باشد که به عنوان مخاطره اثرگذار در تاب‌آوری معیشتی مناطق روستایی بررسی شده است. بررسی تأثیر متغیرهای زمینه‌ای نشان می‌دهد محققان به متغیرهای مهمی مانند جنسیت، زنان و سایر متغیرهای زمینه‌ای مؤثر بر تاب‌آوری معیشتی مناطق روستایی ایران توجه داشته‌اند.

نتیجه‌گیری: تجزیه و تحلیل‌ها نشان داد که تحقیقات انجام‌شده در حوزه تاب‌آوری معیشتی در سکونتگاه‌های روستایی را می‌توان به (معیشت پایدار)، (بلایای طبیعی) و (متغیرهای زمینه‌ای) طبقه‌بندی کرد. متغیر معیشت پایدار، بیشترین متغیری بود که توسط محققان در مورد جنبه‌های مختلف ارتباط آن با مسائل تاب‌آوری معیشتی در سکونتگاه‌های روستایی سنجیده شد؛ به عبارت دیگر، از دیدگاه مطالعات بررسی‌شده، شاخص‌ها و عوامل معیشت پایدار نسبت به سایر متغیرها، سهم بیشتری در کاهش یا افزایش تاب‌آوری معیشتی در سکونتگاه‌های روستایی دارند.

کلمات کلیدی: فرا تحلیل، تاب‌آوری معیشتی، مناطق روستایی

استناد: عرب مختاری، ت.، مریدسادات، پ.، توکلی، م. و رضائی، ن. ۱۴۰۴. فرا تحلیل مطالعات تاب‌آوری معیشتی در مناطق روستایی ایران، توسعه پایدار محیط جغرافیایی: دوره ۷، شماره ۱۳، تابستان ۱۴۰۴، (۱۸-۱). <https://doi.org/10.48308/sdge.2023.232311.1136>

پذیرش: ۱۴۰۲/۰۶/۲۸

بازنگری: ۱۴۰۲/۰۵/۱۱

دریافت: ۱۴۰۲/۰۴/۱۹

* رایانامه نویسنده مسئول: p_moridsadat@sbu.ac.ir



Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY). license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

مقدمه

تاب‌آوری روستایی به عنوان موضوعی ارزشمند در توسعه پایدار جهانی تلقی می‌شود و توجه روزافزونی را به خود جلب کرده است (Wu and Yuan, 2023)، به تبع آن مفاهیمی از قبیل تاب‌آوری و پایداری در برنامه‌ریزی و مدیریت بلایا رایج شده است. با این حال، فقدان ملاحظات متقابل از این دو مفهوم از دیدگاه یکپارچه برای ارتقای معیشت پس از فاجعه، به ویژه در جوامع روستایی وجود دارد (Yang et al, 2023). الگوی معیشت با تاب‌آوری نه تنها می‌تواند به مردم این مناطق کمک کند تا در برابر تهدیدات طبیعی مقاومت کنند، بلکه رویکردی برای دستیابی به هدف بین‌المللی ریشه‌کنی فقر و ایجاد معیشت پایدار است (Fan et al, 2022). معیشت مناطق روستایی و توسعه اقتصادی-اجتماعی این جوامع، همواره مورد تهدید جدی انواع بحران‌های طبیعی و انسانی بوده است. تغییر نگرش نسبت به آسیب‌پذیری دنیای کنونی موجب شده است که از تمرکز به آسیب‌پذیری مناطق روستایی، به افزایش تاب‌آوری آن‌ها در مواجهه با بحران‌ها روی آورده شود. افزایش تاب‌آوری مناطق روستایی برای مقابله با بحران به معیشت پایدار و کیفیت زندگی افراد آن جامعه بستگی دارد. بر این اساس در عصر حاضر، تأمین معیشت روستاییان و مهم‌تر از آن، پایدار نمودن سیستم‌های معیشتی به عنوان اصلی اساسی در توسعه و برنامه‌ریزی روستایی پذیرفته شده و مهم‌ترین راهکار تحقق این امر، ارتقای سطح تاب‌آوری معیشت روستاییان است؛ تا بدین ترتیب امکان مقابله، سازگاری و حفظ عملکرد برای سیستم‌های معیشتی آسیب‌پذیر روستایی در برابر بحران‌های طبیعی و انسانی فراهم آید (Marasco et al, 2022).

تاب‌آوری معیشتی ترکیبی از مفاهیم تاب‌آوری و معیشت است که برای بررسی تاب‌آوری پس از آشفتگی‌ها و شوک‌ها، خلاصه شده و در تمامی سطوح جامعه اعمال می‌شود و به طور گسترده‌ای در تحقیقات مختلف در مورد تغییرات آب‌وهوا، مدیریت بلایای طبیعی، امنیت غذایی، بوم‌شناسی اجتماعی و توسعه پایدار استفاده شده است (Yang et al, 2023). تاب‌آوری معیشتی عمدتاً به عنوان فرایندی تعریف می‌شود که در آن، افراد و خانوارها به شرایط بحرانی پاسخ می‌دهند، با آن مقابله می‌کنند و زندگی‌شان را مجدداً از سر می‌گیرند و همچنین برای انطباق با عدم قطعیت‌ها و آشفتگی‌ها اقدام می‌کنند (Sina et al, 2019; Liu et al, 2020).

در طی بیش از نیم‌قرن و از دهه ۱۹۵۰ تا دهه اول از هزاره سوم میلادی به طور متوسط در هر دهه یک انگاره بر تفکرات مطرح در زمینه توسعه روستایی حاکم بوده و بر رویکردها، راهبردها و مسائل و اولویت‌های مطرح تأثیر گذاشته است. این انگاره‌ها شامل رشد، بازتوزیع منابع، نیازهای اساسی، تعدیل ساختاری، توسعه پایدار و معیشت پایدار است. چارچوب معیشت پایدار به عنوان روشی برای بهبود درک از معیشت فقرای روستایی بکار گرفته شده است. این چارچوب از زمینه‌های آسیب‌پذیری که روستاییان در معرض آن قرار گرفته‌اند شروع و به دستاوردهای معیشتی حاصل از سازوکارهای مبتنی بر معیشت پایدار ختم می‌شود. در این چارچوب مردم، به‌ویژه مردم فقیر روستایی در مرکز توجه قرار دارند، این‌که چگونه آنان برای خود و خانواده ایجاد معیشت می‌کنند. در مرکز این چارچوب منابع و دارایی‌های معیشتی است که در صورت وجود، امکان دسترسی و به‌کارگیری آن برای مردم فراهم است. این منابع می‌تواند شامل منابع طبیعی، فن‌آوری، مهارت‌ها، دانش، ظرفیت‌ها، سلامتی، دسترسی به آموزش، منابع وام، شبکه‌ها و حمایت‌های اجتماعی باشد. میزان دسترسی به این دارایی‌ها به‌شدت تحت تأثیر زمینه‌های آسیب‌پذیری است که شامل روندها (اقتصادی، سیاسی، فن‌آوری)، شوک‌ها (بلایای طبیعی، تغییرات آب و هوایی (خشکسالی))، اپیدمی (جنگ داخلی) و عوامل فصلی (قیمت‌ها، تولید، فرصت‌های اشتغال) است. دسترسی همچنین توسط محیط غالب اجتماعی، نهادی و سیاسی بر روش‌های مردم در ترکیب و استفاده از دارایی‌ها برای دستیابی به اهداف تأثیر می‌گذارد. این چارچوب برای کمک به مردم برای شناخت موانع و به‌کارگیری فرصت‌ها در قالب ابزاری جهت شبیه‌سازی از طریق تفکر مورد استفاده قرار می‌گیرد، درحالی‌که بنا بر موقعیت نیازمند تطبیق و سازگاری با شرایط است (Mousavi, 2013). تفکر تاب‌آوری می‌تواند راه بهینه برای افزایش معیشت و ارتقای توسعه پایدار باشد. نظریه «تاب‌آوری» کنونی نظریه‌ای از واکنش یک سیستم به اختلالات شدید و استرس مداوم در نظر گرفته می‌شود که با تجزیه و تحلیل توانایی یک سیستم در جذب به دست می‌آید که با تغییرات پس از آشفتگی

کنار بیاید و با آن سازگار شود و می‌تواند ابزارها و مفاهیم جدیدی را برای محیط‌زیست، مدیریت منابع طبیعی و تحقیقات توسعه پایدار اجتماعی-اقتصادی ارائه دهد (Liu et al, 2022). چارچوب‌های تاب‌آوری و معیشت پایدار شباهت‌های بسیاری با یکدیگر دارند؛ هر دو رویکرد رابطه نزدیک بین سیستم‌های طبیعی و انسانی را تصدیق می‌کنند و بر حفظ کردن سیستم‌های پشتیبان حیات و ظرفیت سیستم‌های طبیعی برای فراهم کردن معیشت‌های آینده متمرکز هستند. علاوه، هر دو رویکرد بر اهمیت تنوع برای کمک به ترمیم شدن سیستم پس از بروز آشفتگی (اختلال) تأکید دارند. متنوع‌سازی معیشت و حفظ شبکه‌های اجتماعی مختلف کلید ایجاد سیستم‌های اجتماعی تاب‌آور است (Rampini, 2016) هر دو رویکرد معیشت و تاب‌آوری، رویکردهای مهمی برای تحلیل سیستم‌های پیچیده اجتماعی-اکولوژیکی به شمار می‌روند. در رویکرد معیشت با دیدگاهی کل‌نگر به شناخت تعدد کنشگران، پیامدها و راهبردها در یک سیستم می‌پردازد، چارچوب تاب‌آوری سطح‌های چندگانه و پویایی‌های کنشگران را مورد توجه قرار می‌دهد. رویکرد معیشت سیستم‌های پیچیده روستایی (با کنشگران متعدد، راهبردها و پیامدهای معیشتی) را می‌توان با رویکرد تاب‌آوری که بازخوردها، سطح‌های چندگانه، کنشگران مختلف و پویایی‌های زمانی را مورد توجه قرار می‌دهد، تقویت کرد. بنابراین، رویکرد تاب‌آوری گامی برای تحلیل جامع‌تر معیشت است (Saxena, 2015). توجه به موضوع تاب‌آوری معیشتی و تأکید بر آن، سبب شده، به ویژه در سال‌های اخیر، پژوهش‌های زیادی در این حوزه موضوعی، متغیرها و عوامل مؤثر بر آن در مناطق روستایی انجام شود که در ادامه به چند مورد اشاره می‌شود:

در پژوهشی تحت عنوان «تبیین مدل آینده‌محور برنامه‌ریزی فضایی تاب‌آور در برابر زلزله (SRPF)^۱ و تدقیق آن با روش فراتحلیل و FAHP^۲»، به این نتیجه رسیدند که بین مؤلفه‌های برنامه‌ریزی فضایی در مقابله با بلایا و معیارهای تاب‌آوری کالبدی شهرها در برابر زلزله تشابه معنی‌داری وجود دارد. همچنین مهم‌ترین عوامل جهت ارائه مدل برنامه‌ریزی فضایی تاب‌آور برای آینده شهرها در برابر زلزله شامل آمادگی، قابلیت، تغییرپذیری، استحکام، سازگاری و انعطاف‌پذیری می‌باشد. در نهایت نیز معیارها و زیرمعیارهای به دست آمده از روش فراتحلیل نیز با کمک پنج بازوی اصلی SRPF تدقیق شده و اعتبار چارچوب پیشنهادی تأیید می‌گردد (Delshad et al, 2023).

در پژوهشی با عنوان «تاب‌آوری معیشتی گروه‌های آسیب‌پذیر در مواجهه با تغییرات اقلیمی: بررسی سیستماتیک و متاآنالیز» چنین نتیجه گرفته شده است که درآمد و دسترسی به غذا و پس از آن ظرفیت تطبیقی بیشترین همبستگی را با تاب‌آوری معیشتی دارند. حساسیت به عنوان یکی از ظرفیت‌ها تنها ظرفیتی بود که با تاب‌آوری معیشتی رابطه منفی داشت. علاوه بر این، مشخص شد که سوگیری انتشار در نتیجه فراتحلیل درآمد و دسترسی به غذا وجود دارد، تحقیقات و انتشارات آتی باید توجه بیشتری به این عامل و همچنین شبکه‌های ایمنی اجتماعی داشته باشند. تجزیه و تحلیل تعدیل‌کننده همچنین نشان داد که سال انتشار، منطقه مورد مطالعه و عوامل استرس‌زا تأثیری بر نتایج تاب‌آوری نداشتند (Fan et al, 2022).

در پژوهش دیگری با عنوان «تاب‌آوری معیشتی ساکنان روستایی در برابر بلایای طبیعی در چین» نتیجه گرفته شده است که (۱) تاب‌آوری معیشت ساکنان روستایی در چین به طور قابل توجهی بین سال‌های ۱۹۸۰ و ۲۰۲۰ در نوسان بوده و به‌طور کلی تمایل به افزایش دارد. (۲) تاب‌آوری معیشت باکیفیت معیشت، ارتقای معیشت و تأمین معیشت همبستگی مثبت دارد، درحالی‌که با استرس ناشی از بلایا همبستگی منفی دارد. (۳) کیفیت معیشت، ارتقای معیشت و عرضه معیشت همچنان بین سال‌های ۲۰۲۱ تا ۲۰۳۰ افزایش می‌یابد، درحالی‌که افزایش تاب‌آوری معیشت کاهش خواهد یافت؛ و (۴) شش متغیر تأثیر مثبت قابل توجهی بر تاب‌آوری معیشت دارند و مبنایی برای افزایش متعاقب تاب‌آوری معیشت فراهم می‌کنند (Liu et al, 2022).

پژوهشی تحت عنوان «تاب‌آوری معیشتی» انجام شده است. نویسنده در کتاب خود اشاره دارد که تأثیرات فزاینده بلایای طبیعی بر رفاه انسان، توجه را به نیاز فوری برای ایجاد تاب‌آوری و حفاظت از معیشت معطوف کرده است. بررسی عمیق تفکر تاب‌آوری، جذب مفهوم‌سازی‌های متنوع تاب‌آوری، تمایز تاب‌آوری از مفاهیم مرتبط، گردآوری رویکردهای مختلف

برای اندازه‌گیری تاب‌آوری معیشت و درس‌هایی برای تمرین معیشت، این پرسش‌ها را تحلیل می‌کند (Tambe et al, 2022).

پژوهشی با عنوان «تاب‌آوری معیشتی سرپرستان نظام بهره‌برداری خانوادگی در برابر تغییرات اقلیمی (مطالعه موردی: گندمکاران ماهیدشت کرمانشاه)» بررسی شد. نتایج نشان داد که ظرفیت یادگیری در مقایسه با سایر مؤلفه‌های تاب‌آوری معیشتی از وضعیت بهتری برخوردار می‌باشد. با این حال، کمتر از نیمی از شرکت‌کنندگان (۴۴.۵۱) از خودسازمان‌دهی کافی برخوردار نبودند. علاوه بر این، مشخص شد که تاب‌آوری معیشتی در برابر تغییرات آب و هوایی تحت تأثیر جنسیت، وضعیت تأهل، سن و سطح تحصیلات می‌باشد (Kakehazar et al, 2020).

پژوهشی تحت عنوان «سنجش تاب‌آوری معیشتی: رویکرد تاب‌آوری معیشتی خانوار (HLRA)» انجام شد. براساس نتایج، رویکرد تاب‌آوری معیشتی خانوارها این پتانسیل را دارد تا به سازمان‌ها در شناسایی مداخلات خاصی که می‌تواند به ایجاد تاب‌آوری معیشتی برای آسیب‌پذیرترین گروه‌های جامعه کمک کند، یاری رساند (Quandt, 2018).

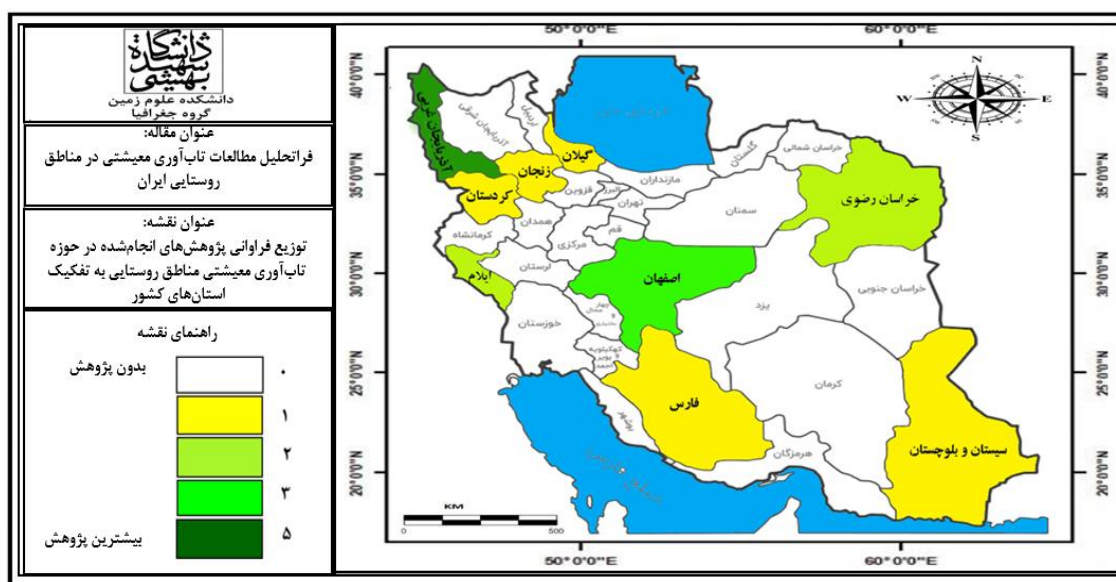
در پژوهش دیگری با عنوان «فرا تحلیل پژوهش‌های انجام شده در حوزه تاب‌آوری» تحلیل تعدیل‌کننده‌ها نشان داد متغیر جنسیت در عوامل محیطی، روش نمونه‌گیری در بافت خانوادگی و محیطی، طرح پژوهش در عوامل فردی، خانوادگی و محیطی و آزمون آماری در عوامل فردی و محیطی نقش تعدیل‌کنندگی دارد. نتایج آزمون رگرسیون دیگر در چهار طبقه‌ی فردی، خانوادگی، محیطی و عوامل مؤثر بر تاب‌آوری بیانگر عدم انحراف معنادار از خط رگرسیونی و در نتیجه عدم سوگیری انتشار می‌باشند (Pasha, 2014).

پژوهش‌های واکاوی شده به شناسایی مسئله و متدولوژی پژوهش حاضر کمک نموده است. بیشتر پژوهش‌های پیشین ارتباط میان تاب‌آوری معیشتی را در برابر انواع شوک‌ها بررسی کرده‌اند. شماری دیگر از آن‌ها تنها به فرا تحلیل تاب‌آوری پرداختند. ولی فرا تحلیل تاب‌آوری معیشتی مناطق روستایی موضوعی است که کمتر بدان توجه شده و پژوهش حاضر با رویکردی نوین و با روش کیفی به این موضوع پرداخته است. در واقع تاکنون با روش فرا تحلیل در مطالعات پیشین داخلی، پژوهشی در این حوزه موضوعی صورت نگرفته است و در مطالعات پیشین خارجی هم پژوهش‌های مشابه و محدودی صورت گرفته است و مستقیماً به فرا تحلیل تاب‌آوری معیشتی در مناطق روستایی اشاره نشده است که نقطه قوت پژوهش حاضر می‌باشد. استفاده از روش فرا تحلیل یا تحلیل تحلیل‌ها در مجموعه مطالعات برای دستیابی به اجماع مورد توصیه محققان است. برخلاف علوم طبیعی و دقیق که مبانی مطالعاتی صریحی دارند، مطالعات اجتماعی، رفتاری و مدیریتی در عرصه‌های روستایی شامل مفاهیم انتزاعی و در حال تحول‌اند (Shafia et al, 2013). این نوع مطالعه با وجود اهمیت فرا تحلیل در توسعه و بلوغ حوزه‌های علمی هنوز چندان شناخته‌شده و رایج نیست و در انجام آن نقص و ناهماهنگی وجود دارد. نویسندگان و سردبیران مجلات باید رهنمودهایی را برای تدوین مقالات مناسب برای ورود به فرا تحلیل مورد نظر قرار دهند. این بررسی گامی در جهت شناساندن مبانی و منابع فرا تحلیل به جامعه علمی در حکم رویکردی نو و ضروری به تلفیق و ارزیابی پژوهش‌های روزافزون، به‌ویژه پژوهش‌های داخل کشور است. استفاده از روش فرا تحلیل این امکان را فراهم می‌کند تا جمع‌بندی مشخصی براساس واحد مطالعات انجام‌شده حاصل گردد (Pourahmad et al, 2021). در همین راستا پژوهش حاضر به دنبال آن است تا متکی بر فرا تحلیل مطالعات صورت گرفته در زمینه تاب‌آوری معیشتی روستایی، ضمن شناسایی نظریه‌های مورد استفاده برای تبیین تاب‌آوری معیشتی، متغیرها و عوامل مؤثر بر آن، تبیین نماید که تاب‌آوری معیشتی در مناطق روستایی ایران، به عنوان یک متغیر وابسته، با چه متغیرهایی در ارتباط است؛ و بهبود تاب‌آوری معیشتی در مناطق کشور، متأثر از چه متغیرهایی می‌باشد؟ تا زمینه را برای انجام پژوهش‌های آتی برای بهبود و ارتقاء تاب‌آوری معیشتی در این نوع اجتماعات را فراهم آورد. در راستای این اهداف مطالعه حاضر به فرا تحلیل پژوهش‌های پیشین صورت گرفته در خصوص تاب‌آوری معیشتی در مناطق روستایی در سال‌های (۱۳۹۲ تا ۱۴۰۱) پرداخته و به دنبال پاسخ به سؤالات زیر است:

۱. در چه پژوهش‌هایی و در کدام حوزه‌ها و رشته‌های دانشگاهی به مسئله تاب‌آوری معیشتی در مناطق روستایی ایران پرداخته شده است؟
۲. دیدگاه‌ها و روش‌های مورد استفاده در مطالعات مرتبط با تاب‌آوری معیشتی در مناطق روستایی ایران کدامند؟
۳. براساس فراتحلیل مطالعات منتخب پیشین، متغیرهای اثرگذار بر تاب‌آوری معیشتی در مناطق روستایی ایران چه بوده است؟

محدوده مورد مطالعه

محدوده مورد مطالعه در این پژوهش، روستاهای کل ایران است. در واقع سعی بر آن است که پژوهش‌هایی انتخاب شود که تاب‌آوری معیشتی مناطق روستایی ایران را بررسی نموده‌اند. توزیع فراوانی و گستره انجام مطالعات تاب‌آوری معیشتی مناطق روستایی در کشور و برحسب استان در شکل ۱ قابل مشاهده است.



شکل ۱: توزیع فراوانی پژوهش‌های انجام‌شده در حوزه تاب‌آوری معیشتی مناطق روستایی به تفکیک استان‌های کشور، (منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۲)

روش‌ها

رویکرد به کار رفته در پژوهش حاضر، کیفی و مبتنی بر روش اسنادی از نوع فراتحلیل است. در این رویکرد ابتدا اطلاعات از منابع اولیه استخراج، سپس با یکدیگر ترکیب و سرانجام یک کل جدید حاصل می‌شود. فراتحلیل رویکردی است که بر ادغام و ترکیب پژوهش‌ها متمرکز و اصل اساسی و عملی در روش فراتحلیل عبارت است از ترکیب نتایج پژوهش‌های مختلف و استخراج نتایج جدید و منسجم و حذف آنچه موجب سوگیری در نتایج نهایی می‌شود. در واقع فراتحلیل، تحلیل تحلیل‌هاست. به این معنی که از طریق تحلیل اولیه (تحلیل مقدماتی داده‌ها) به تحلیل ثانویه (تحلیل مجدد داده‌ها) می‌پردازد (Delavar, 2022). این روش در حوزه‌هایی از علم استفاده می‌شود که انباشت دانش اتفاق افتاده و به دنبال آن است تا تأثیر گروهی از عوامل را بر مورد خاص یا تأثیر عامل بر عامل دیگر را در تعدادی از پژوهش‌ها بسنجد (Little et al, 2008).

جامعه آماری پژوهش، مطالعاتی است که در بازه زمانی سال‌های ۱۳۹۲ تا ۱۴۰۱ هجری شمسی با موضوع تاب‌آوری معیشتی در ایران نگاشته شده است. برای انتخاب نمونه با توجه به هدف پژوهش در ارتباط با بررسی وضعیت این مطالعات در مناطق روستایی، در نتیجه اقدام به پالایش این پژوهش‌ها بر اساس ارتباط موضوعی با مبحث تاب‌آوری

معیشتی در مناطق روستایی ایران شد که در نهایت تعداد ۱۸ مستند مطالعاتی، شامل مقالات علمی-پژوهشی، همایشی و پروپوزال و پایان‌نامه‌های دانشگاهی که به طور مستقیم در این حوزه موضوعی انجام شده بود، انتخاب و بررسی شدند. در این راستا، فرآیند انتخاب اسناد نمونه بدین نحو بوده است که محققان در چارچوب اهداف و مسئله پژوهش، اقدام به جستجو و گردآوری پیشینه تحقیقاتی مرتبط اعم از کتابخانه‌ای و الکترونیکی نمودند؛ در این راستا به‌رغم وجود فهرست گسترده‌ای از مطالعات حوزه تاب‌آوری معیشتی، صرفاً پژوهش‌هایی که محدوده مکانی آن مناطق روستایی بود، انتخاب شدند. فرایند غربالگری و استراتژی مورد استفاده برای انتخاب مطالعات بر مبنای به‌کارگیری واژگان کلیدی شامل «تاب‌آوری معیشتی، تاب‌آوری معیشت، به همراه کلماتی مانند روستا، خانوار، خانوارهای روستایی، روستاییان» در عناوین مطالعات پیشین بوده است. نمونه‌های منتخب با مراجعه به مهم‌ترین پایگاه‌های نمایه‌سازی، شامل سامانه گنج ایرانداک (بانک اطلاعات پروپوزال و پایان‌نامه‌های کشور)، پایگاه مرکز اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی، سیویلیکا، مگیران، پورتال جامع علوم انسانی، نورمگز، علم‌نت، مگاپیپر، سامانه نشریات علمی دانشگاه آزاد اسلامی و جستجو در کتابخانه دیجیتال دانشگاه‌های تهران، تربیت مدرس، علامه طباطبایی، شهید بهشتی، اصفهان، شیراز، تبریز، فردوسی مشهد و سایر پایگاه‌های اطلاعاتی و همچنین مراجعه حضوری به کتابخانه دانشکده علوم زمین دانشگاه شهید بهشتی گردآوری شده‌اند (جدول ۱). پس از این مرحله اقدام به فرا تحلیل مطالعات منتخب در راستای پاسخ به سؤالات این پژوهش شده است.

جدول ۱: مشخصات پژوهش‌های داخلی بررسی شده در حوزه تاب‌آوری معیشتی در مناطق روستایی ایران

ردیف	نویسنده	نوع پژوهش	عنوان پژوهش	محل انتشار	سال انتشار
۱	سید محمد موسوی	رساله دکتری	طراحی الگوی تاب‌آوری معیشتی مناطق روستایی در شرایط خشکسالی، مطالعه موردی فعالیت‌های کشاورزی در روستاهای استان اصفهان	دانشکده علوم انسانی، دانشگاه تربیت مدرس	۱۳۹۲
۲	حمدالله سجلی قیداری شادی خوب سید رضا حسینی کهنوج کبریا مرادی	مقاله پژوهشی	اثرات تنوع‌بخشی اقتصاد روستایی بر تاب‌آوری معیشت روستاییان در دهستان رادکان شهرستان چناران	فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، سال هفتم، شماره دوم (پیاپی ۲۴)، تابستان ۱۳۹۷، صفحات ۷۰-۴۱	۱۳۹۷
۳	سعدی محمدی سید بختیار راستگونی‌زاد	مقاله پژوهشی	بررسی تغییرات تاب‌آوری معیشتی خانوارهای روستایی در دو دوره سکونت در شهر و مهاجرت به روستاها (مطالعه موردی دهستان دزلی شهرستان سروآباد)	جغرافیا (فصلنامه علمی انجمن جغرافیای ایران)، دوره جدید، سال شانزدهم، شماره ۵۹، زمستان ۱۳۹۷	۱۳۹۷
۴	محبوب بابایی	پیشنهادی دکتری	تاب‌آوری معیشت روستاهای پیرامون دریاچه ارومیه: مورد شهرستان ارومیه	دانشکده علوم جغرافیایی، دانشگاه خوارزمی	۱۳۹۸
۵	نیلوفر پورجمالی فاطمه نصرنیا	مقاله همایشی	اندازه‌گیری تاب‌آوری معیشتی خانوارهای حوضه آبریز بختگان در شرایط خشکسالی	چهارمین همایش ملی تغییر اقلیم و تأثیر آن بر کشاورزی و محیط‌زیست	۱۳۹۸
۶	فضیله حاتمی زرنه	پایان‌نامه کارشناسی ارشد	ارزیابی عوامل مؤثر بر افزایش تاب‌آوری معیشتی سکونتگاه‌های روستایی در مواجهه با خشکسالی در روستاهای استان ایلام	دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه رازی	۱۳۹۹
۷	مریم قاسمی شیرین صاحبی جواد مهرگان مجد	مقاله پژوهشی	شناسایی راهبردهای تاب‌آوری معیشت در برابر مخاطره خشکسالی از دیدگاه خانوارهای روستایی (مورد مطالعه: دهستان گل‌مکان، شهرستان چناران)	فصلنامه علوم محیطی، دوره هجدهم، شماره ۱، صفحات ۱۳۶-۱۱۷، بهار ۱۳۹۹	۱۳۹۹
۸	نسیم خاوری	پایان‌نامه کارشناسی ارشد	ارزیابی تاب‌آوری معیشتی خانوارهای روستایی پس از سیل در شهرستان دره شهر	دانشکده کشاورزی، دانشگاه لرستان	۱۴۰۰
۹	حلیمه رزمی	رساله دکتری	تحلیل آسیب‌پذیری و تاب‌آوری معیشت خانوارهای روستایی حوضه دریاچه ارومیه در اثر تغییرات اقلیمی و خشک شدن دریاچه	دانشکده کشاورزی، دانشگاه زنجان	۱۴۰۰

۱۰	توران عرب مختاری	پیشنهادی دکتری	ارائه الگوی ارتقاء تاب‌آوری معیشتی مقاصد گردشگری روستایی منطقه شرق شهرستان اصفهان بهشتی	دانشکده علوم زمین، دانشگاه شهید ۱۴۰۰
ادامه جدول ۱: مشخصات پژوهش‌های داخلی بررسی شده در حوزه تاب‌آوری معیشتی در مناطق روستایی ایران				
۱۱	محبوب بابایی حمید جلالیان حسن افراخته	مقاله پژوهشی	تاب‌آوری معیشت روستایی (موردپژوهی روستاهای پیرامون دریاچه ارومیه در محدوده شهرستان ارومیه)	نشریه علمی جغرافیا و برنامه‌ریزی، سال ۲۵، شماره ۷۷، فصل پاییز، صفحات ۱-۱۵. ۱۴۰۰
۱۲	محبوب بابایی، حمید جلالیان حسن افراخته	مقاله پژوهشی	تحلیل فضایی تاب‌آوری معیشت نواحی روستایی (موردپژوهی: روستاهای پیرامون دریاچه ارومیه، شهرستان ارومیه)	دو فصلنامه نشریه علمی مهندسی جغرافیایی سرزمین، دوره ۵، شماره ۱ (پیاپی ۹)، خرداد ۱۴۰۰، صفحات ۱۲۵-۱۴۰
۱۳	ابراهیم رضایی نیره سادات پیراهش ملیحه بادی	مقاله همایشی	ارزیابی تاب‌آوری معیشتی روستاهای هدف گردشگری در مواجهه با خشکسالی (نمونه مورد مطالعه: روستای قلعه‌نو)	فصلنامه دانش انتظامی خراسان جنوبی، سال دهم، شماره ۱ (پیاپی ۳۶)، بهار ۱۴۰۰، صفحات ۶۶-۴۶
۱۴	سمیرا محمودی، محسن حسینی طالش	مقاله پژوهشی	تاب‌آوری معیشتی خانوارهای روستایی با تأکید بر کشاورزی پایدار مورد: دهستان خطبه سرا، شهرستان تالش	نشریه جغرافیا و توسعه، شماره ۶۳، تابستان ۱۴۰۰، صفحات ۹۳-۱۱۴
۱۵	اصغر قهرمانی	پایان‌نامه کارشناسی ارشد	ارزیابی اثرات حمایتی سازمان‌های مردم‌نهاد در تاب‌آوری معیشتی خانوارهای روستایی در برابر ویروس کرونا مطالعه موردی: دهستان ایجرود بالا	دانشکده علوم انسانی، دانشگاه زنجان ۱۴۰۱
۱۶	مجید صالحی بادجانی	پایان‌نامه کارشناسی ارشد	بررسی تاب‌آوری معیشتی و راهبردهای روستاییان مناطق در معرض خطر بحران خشکسالی شهرستان فریدن	دانشکده مدیریت و اقتصاد، دانشگاه شهید باهنر کرمان ۱۴۰۱
۱۷	ایوب امانی کلاریجانی ارسطو یاری حصار	مقاله پژوهشی	تحلیل تاب‌آوری معیشت در خانوارهای روستایی (مورد شناسی دهستان باش قلعه شهرستان ارومیه)	فصلنامه پژوهش‌های روستایی ۱۴۰۱
۱۸	الهه شهایی، علی ملاحسینی مجید صالحی بادجانی	مقاله همایشی	بررسی تاب‌آوری معیشتی و راهبردهای مناطق روستایی در معرض خطر بحران خشکسالی	پنجمین کنفرانس بین‌المللی بهداشت، بحران و ایمنی ۱۴۰۱

یافته‌ها

به لحاظ نوع مطالعه بررسی شده، (۱۰) مطالعه (۵۶ درصد) از نوع مقاله، تعداد (۲) مطالعه (۱۱ درصد) از نوع پروپوزال یا پیشنهاد، تعداد (۴) مطالعه (۲۲ درصد) از نوع پایان‌نامه کارشناسی ارشد و تعداد (۲) مطالعه (۱۱ درصد) از نوع رساله دکتری هستند (جدول ۲).

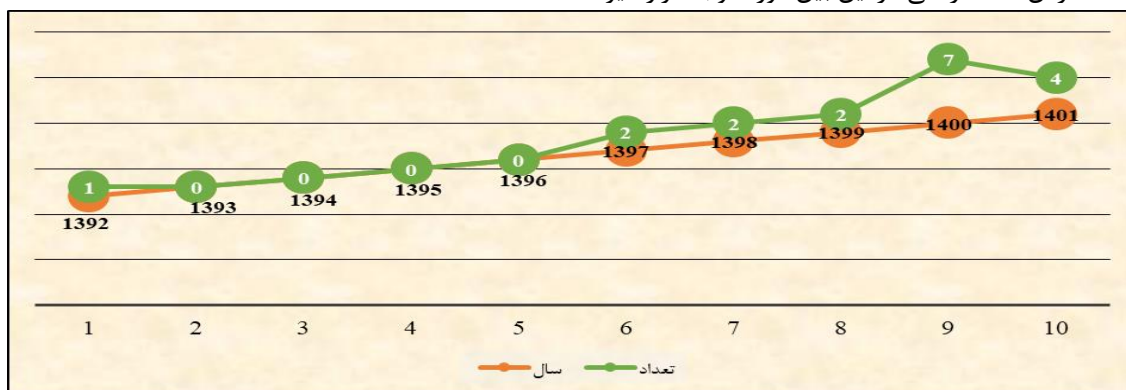
جدول ۲: فراوانی نوع مطالعه مورد بررسی

نوع مطالعه	فراوانی	درصد
مقاله	۱۰	۵۶
پروپوزال (دکتری)	۲	۱۱
پایان‌نامه کارشناسی ارشد	۴	۲۲
رساله دکتری	۲	۱۱
جمع	۱۸	۱۰۰

(همان‌طور که ذکر شد دو مورد از مطالعات انجام شده در ارتباط با موضوع تحقیق به صورت پیشنهاد بوده‌اند و در حال تدوین هستند که با همکاری نویسندگان این مطالعات، اطلاعات مورد نیاز از جمله نظریات، روش تحقیق و انواع متغیرهای مورد استفاده در آن‌ها قابل دستیابی بود که در ادامه به آن‌ها پرداخته می‌شود).

توزیع زمانی و مکانی پژوهش‌های انجام شده

همان‌طور که شکل ۲ نشان می‌دهد پژوهش‌های مرتبط با تاب‌آوری معیشتی در مناطق روستایی ایران از نیمه دوم دهه ۹۰ بیشتر مورد توجه پژوهشگران حوزه‌های مختلف علمی و دانشگاهی قرار گرفته است. به همین منظور مطالعات صورت گرفته طی ۱۰ سال اخیر از سال‌های ۱۳۹۲ تا ۱۴۰۱ بررسی شده‌اند و مشخص شد ۹۴ درصد پژوهش‌ها در بازه زمانی (۱۳۹۷ تا ۱۴۰۱) انجام و منتشر شده است. البته با عنایت به اینکه اغلب پژوهش‌های بررسی شده، مقاله بوده‌اند، باید لحاظ کردن فاصله زمانی در این بین مورد توجه قرار گیرد.



شکل ۲: توزیع زمانی انجام مطالعات (منبع: نگارندگان براساس یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۲)

در جدول (۳) به جزئیات توزیع فراوانی مکانی مطالعات انجام شده در نواحی روستایی به تفکیک استان‌های ایران پرداخته شده است. طبق این جدول، (۹۴) درصد از مطالعات در روستاهای مناطق مختلف جغرافیایی انجام شده است و حدود (۶) درصد (۱ مورد) نیز بدون منطقه جغرافیایی بوده است. توزیع فراوانی و گستره انجام مطالعات تاب‌آوری معیشتی مناطق روستایی در کشور و برحسب استان حاکی از آن است که تنها در ۹ استان کشور (۲۹ درصد) مطالعاتی موردی در این حوزه موضوعی انجام شده است. بنا بر نتایج این جدول شهرستان ارومیه در استان آذربایجان غربی با (۲۸) درصد (۵ مورد)، روستاهای مناطق مختلف استان اصفهان با (۱۷) درصد (۳ مورد) و شهرستان چناران در استان خراسان رضوی و همچنین استان ایلام و شهرستان دره‌شهر در این استان با (۱۱) درصد (۲ مورد) بیشترین مطالعات مربوط به تاب‌آوری معیشتی در مناطق روستایی انجام شده است.

جدول ۳: توزیع فراوانی منطقه جغرافیایی انجام مطالعات

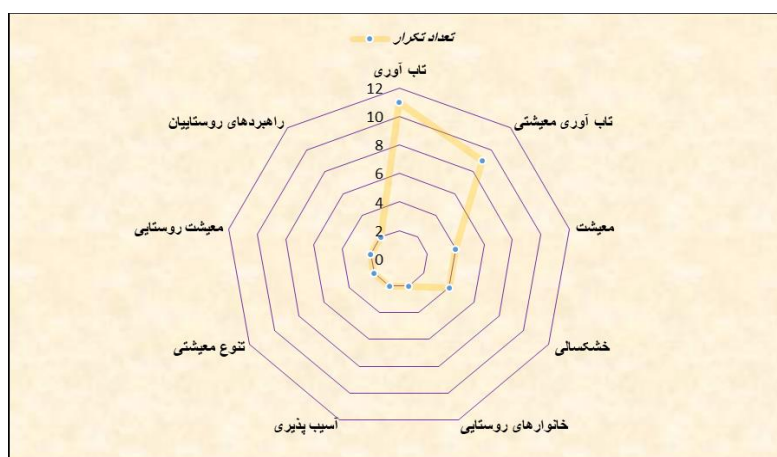
منطقه جغرافیایی روستاها (جامعه آماری)	فراوانی	درصد	جامعه نمونه
آذربایجان غربی	حوضه دریاچه ارومیه شهرستان ارومیه (۴ مورد)	۱۷	۲۱۰۱ خانوار
			۲۱۰۱ خانوار
			۳۶۳ خانوار
			۴۹۵ خانوار
			۳۶۸ خانوار
اصفهان	استان اصفهان (۱ مورد)		۲۲۷ خانوار
	منطقه شرق شهرستان اصفهان (شامل شهرستان‌های کوهپایه، جرقویه، ورزنه، هرنه) (۱ مورد)		۴۱۱ خانوار
	شهرستان فریدن (۱ مورد)		۳۶۲ خانوار
خراسان رضوی	دهستان رادکان شهرستان چناران (۱ مورد)		۲۰۲ خانوار
	دهستان گلمکان شهرستان چناران (۱ مورد)		۵۵۸ خانوار
کردستان	دهستان دزلی شهرستان سروآباد (۱ مورد)		۱۰۳ خانوار
سیستان و بلوچستان	روستای قلعه‌نو (۱ مورد)		۲۹۱ خانوار
ایلام	استان ایلام (۱ مورد)		۲۸۵ خانوار
	شهرستان دره‌شهر (۱ مورد)		۳۵۰ خانوار
فارس	حوضه آبریز بختگان (۱ مورد)		۲۷۶ خانوار

گیلان	دهستان خطبه سرا شهرستان تالش (۱ مورد)			۳۲۸ خانوار
زنجان	دهستان ایجرود بالا (۱ مورد)			۲۷۶ خانوار
	بدون منطقه جغرافیایی			۳۶۲ خانوار
	۱۸	۶	-	جمع

(نکته قابل ذکر در پژوهشی که بدون منطقه جغرافیایی ذکر شده است، این می‌باشد که این مطالعه به صورت مقاله‌ی مروری برگرفته از پایان‌نامه نویسنده است و در پایان‌نامه نام منطقه جغرافیایی ذکر شده است اما در مقاله برگرفته از پایان‌نامه نامی از آن برده نشده است، بنابراین در پژوهش حاضر هر آنچه در مطالعات به کار برده شده است، بدون دست‌کاری در آن تحلیل می‌شود و پژوهش مذکور را در دسته‌ی بدون منطقه جغرافیایی قرار داده است).

محورهای اصلی پژوهش‌های انجام شده

محورهای اصلی پژوهش‌های صورت گرفته در حوزه تاب‌آوری معیشتی در مناطق روستایی طی ۱۰ سال اخیر به صورت نمودار زیر است (شکل ۳). این کلیدواژه‌ها بیشترین کاربرد (از ۲ بار تکرار تا ۱۱ بار تکرار) را در پژوهش‌های مرور شده داشته‌اند؛ بنابراین می‌توان گفت دغدغه اصلی پژوهشگران، محققان و نهادهای علمی در سال‌های اخیر، به ترتیب موضوع تاب‌آوری با ۱۱ بار تکرار و تاب‌آوری معیشتی (تاب‌آوری معیشت) با ۹ بار تکرار در میان واژگان کلیدی مطالعات بوده است.



شکل ۳: محورهای اصلی مطالعات انجام شده در ۱۰ سال اخیر (منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۲)

سهم رشته‌های دانشگاهی در این پژوهش‌ها

طبق بررسی‌های صورت گرفته از بین رشته‌های دانشگاهی مختلف، جغرافی دانان با (۷۲) درصد بیشترین پژوهش را در بحث تاب‌آوری معیشتی در مناطق روستایی داشته‌اند. در ادامه، رشته‌های مهندسی کشاورزی با (۱۷ درصد) و مدیریت بحران با (۱۱ درصد)، به موضوع ذکر شده در مطالعات خود پرداخته‌اند (جدول ۴).

جدول ۴: سهم رشته‌های دانشگاهی در این مطالعات

ردیف	رشته دانشگاهی	فراوانی	درصد
۱	جغرافیا	۱۳	۷۲
۲	مهندسی کشاورزی	۳	۱۷
۳	مدیریت بحران	۲	۱۱
جمع		۱۸	۱۰۰

دیدگاه‌های نظری به کار رفته در مطالعات انجام شده

طبق داده‌های جدول (۵) همه مطالعات انجام شده، دارای مبانی نظری هستند. با توجه به اهمیت بررسی تاب‌آوری معیشتی در این پژوهش، مجموع نظریه‌های تاب‌آوری و رویکرد تاب‌آوری معیشتی و معیشت پایدار به صورت جداگانه

دسته‌بندی شدند. بیشترین نظریه‌های به کار رفته در پژوهش‌های بررسی شده مربوط به چارچوب توسعه پایدار و معیشت پایدار و رویکردهای زیرمجموعه آن از جمله رویکرد تنوع‌بخشی فعالیت‌های اقتصادی بوده است که در هر (۱۸) مطالعه استفاده شده‌اند و بعد از آن مجموع نظریات تاب‌آوری (۱۶) مورد و رویکرد تاب‌آوری معیشتی (۱۳) مورد و سپس دیدگاه‌های نظری مدیریت سوانح و چارچوب آسیب‌پذیری به فاصله کمی از هم قرار دارند. سایر نظریه‌ها با فراوانی کمتر نیز در پژوهش‌های مرتبط با تاب‌آوری معیشتی در مناطق روستایی به کار رفته که در جدول (۵) قابل مشاهده است. تعداد فراوانی نظریه‌های بکار رفته در پژوهش‌های بررسی شده، بیانگر این امر است که پژوهشگران شاخه‌های مختلف علمی از ابعاد متفاوت با بکار گرفتن ترکیب طیف وسیعی از نظریه‌ها سعی در مورد کاوش قرار دادن مسئله تاب‌آوری معیشتی در مناطق روستایی ایران طی سال‌های اخیر داشته‌اند.

جدول ۵: چارچوب‌ها، رویکردها و نظریه‌های به کار رفته مطالعات

چارچوب‌ها، رویکردها و نظریه‌های به کار رفته در مطالعات	فراوانی	درصد
چارچوب توسعه پایدار از جمله رویکرد و چارچوب معیشت پایدار	۱۸	۱۰۰
مجموع نظریه‌های تاب‌آوری از جمله نظریه هالینگ، نظریه دیویس، نظریه هندمر و دورس، نظریه تایمرمن، نظریه آدگر، نظریه برنثو، نظریه سالامون لستر، نظریه گوردن کر و وایس، نظریه ایسمن و آیف، نظریه آنهایر، رویکرد پایداری تاب‌آوری، رویکرد بازیابی تاب‌آوری، رویکرد دگرگونی تاب‌آوری، چارچوب ظرفیت انطباقی، چارچوب نهادی، اجتماعی، اقتصادی؛ کالبدی تاب‌آوری، چارچوب ترکیبی (ارتباط بین ظرفیت انطباقی، آسیب‌پذیری، تاب‌آوری و دگرگونی)	۱۶	۸۹
رویکرد تاب‌آوری معیشتی	۱۳	۷۲
چارچوب آسیب‌پذیری	۵	۲۸
دیدگاه‌ها و نظریه‌های مدیریت سوانح	۴	۲۲
دیدگاه و رویکرد سیستمی	۲	۱۱
رویکرد ساختارگرایی	۲	۱۱
رویکرد کارکردگرایی	۱	۶
نظریه اقتصاددانان نئوکلاسیک؛ رویکرد اقتصاد جدید؛ دیدگاه تمرکززدایی شهری؛ رویکرد شبکه‌های اجتماعی؛ نظریه شکست اقتصاد نئوکلاسیک و تقویت رویکرد معیشت پایدار در مورد مهاجرت و مهاجرت معکوس	۱	۶

روش تحقیق پژوهش‌های انجام شده

• ابزار گردآوری اطلاعات، روش پژوهش، تکنیک‌ها و مدل‌های تحلیل پژوهش‌های انجام شده

بررسی‌ها نشان داد که همه پژوهش‌های مطالعه شده، با هر دو روش پیمایشی و کتابخانه‌ای انجام شده‌اند و از طریق ابزارهای مختلفی مانند پرسشنامه، مصاحبه، برداشت‌های میدانی داده‌های خود را گردآوری کرده‌اند، روش پژوهش استفاده شده در پژوهش‌های مطالعه شده به روش توصیفی و تحلیلی بوده است. همچنین تکنیک‌ها و مدل‌های تحلیل به کار برده شده در این مطالعات در جدول ۶ قابل مشاهده است.

جدول ۶: ابزار گردآوری اطلاعات، روش پژوهش، تکنیک‌ها و مدل‌های تحلیل در مطالعات مرور شده

ابزار گردآوری اطلاعات، روش پژوهش، تکنیک‌ها و مدل‌های تحلیل	فراوانی
نوع روش گردآوری اطلاعات	۱۸
نوع روش پژوهش	
تکنیک‌ها و مدل‌های تحلیل	
پیمایشی و کتابخانه‌ای	
توصیفی و تحلیلی	
در محیط نرم‌افزار SPSS: ضریب همبستگی پیرسون، تحلیل واریانس، تحلیل مسیر، ضریب همبستگی اسپیرمن، آزمون همبستگی تفکیکی، آزمون T-Test، تحلیل عامل اکتشافی (EFA)، رگرسیون خطی ساده، تکنیک ارزیابی چند متغیره، آزمون کلموگوروف-اسمیرنوف، شاخص SPI و ZSI و شاخص دمارتن، ویلکاکسون، t زوجی، t تک نمونه‌ای، رگرسیون خطی، آزمون‌های باینومیال، کروسکال والیس، رگرسیون لجستیک، آزمون مقایسه میانگین، ابزار نزدیک‌ترین همسایگی در شاخص توزیع فضایی در محیط نرم‌افزار Arc GIS، سیستم استنتاج فازی در محیط نرم‌افزار MATLAB، نرم‌افزار Amos، تکنیک چندمعیاره TOPSIS، ماتریس کمی برنامه‌ریزی راهبردی QSPM، SWOT	

انواع متغیرهای مورد مطالعه

• متغیرهای مستقل

پژوهش‌های مرور شده، متغیرهای مستقل متنوعی را در حوزه تاب‌آوری معیشتی در مناطق روستایی سراسر ایران، بررسی کرده بودند. برخی از آن‌ها در پژوهش‌های مختلف تکرار شده و برخی منحصر به یک پژوهش خاص بودند. جدول زیر بیانگر آن است که متغیرهای مستقل «شاخص‌ها یا ابعاد معیشت پایدار»، «سرمایه‌ها یا دارایی‌های معیشتی»، «راهبردها یا استراتژی‌های معیشتی» و «متغیرهای زمینه‌ای» متغیرهای مستقل مهمی بودند که تأثیر آن‌ها بر تاب‌آوری معیشتی در مناطق روستایی در ایران مورد ارزیابی قرار گرفته بود.

همان‌طور که در جدول ۷ مشاهده می‌شود، در دو پژوهش با عنوان «بررسی تاب‌آوری معیشتی و راهبردهای روستاییان مناطق در معرض خطر بحران خشکسالی شهرستان فریدن» و «بررسی تاب‌آوری معیشتی و راهبردهای مناطق روستایی در معرض خطر بحران خشکسالی» که یکی در قالب پایان‌نامه و دیگری مقاله‌ی برگرفته از آن بود؛ تاب‌آوری معیشتی به عنوان متغیر مستقل در نظر گرفته شده است و تأثیر آن بر راهبردهای روستاییان به عنوان متغیر وابسته محاسبه شده است که براساس نتایج این پژوهش، تاب‌آوری معیشتی بر راهبردهای روستاییان مناطق در معرض خطر بحران خشکسالی تأثیر مثبت داشته است و در بقیه مطالعات، تاب‌آوری و تاب‌آوری معیشتی بیشتر به عنوان متغیر وابسته مورد بررسی قرار گرفته است.

جدول ۷: انواع متغیرهای مستقل به کار رفته در مطالعات مرور شده

انواع متغیرهای مستقل	فراوانی	درصد
شاخص‌ها یا ابعاد معیشت پایدار	۷	۳۹
اقتصادی	۷	۳۹
اجتماعی- فرهنگی	۵	۲۸
محیطی- اکولوژیکی	۴	۲۲
کالبدی- فیزیکی	۳	۱۷
نهادی- سازمانی	۱	۶
روان‌شناختی	۱	۶
زیستی	۱	۶
کیفیت زندگی	۱	۶
معیشتی	۱	۶
سرمایه‌ها یا دارایی‌های معیشتی	۵	۲۸
(مالی، انسانی، اجتماعی، فیزیکی، طبیعی)	۱	۶
راهبردها یا استراتژی‌های معیشتی	۱	۶
ظرفیت انطباقی	۱	۶
دانش نوین	۱	۶
دانش بومی	۱	۶
دانش تلفیقی	۱	۶
تنوع معیشتی	۲	۱۱
کشاورزی عمقی یا پایدار	۲	۱۱
مهاجرت	۱	۶
راهبردهای (تهاجمی، تدافعی، محافظه‌کارانه، رقابتی) شامل (تنوع‌بخشی اقتصاد نواحی روستایی در معرض خشکسالی، ایجاد و تقویت مراکز فنی و مشاوره‌ای در زمینه افزایش تاب‌آوری در مواجهه با خشکسالی، تشکیل کارگاه‌های آموزشی جهت انتخاب الگوی کشت بهینه، توسعه بیمه محصول‌های کشاورزی، ایجاد سامانه پایش و پیش‌آگاهی خشکسالی و ارزیابی خسارت، برگزاری میزگردهای گروهی در مورد مدیریت بهینه آب و استفاده از آبیاری مدرن، ایجاد تعاونی‌ها، انجمن‌ها و تشکلهایی کشاورزی)	۱	۶
متغیرهای زمینه‌ای یا داده‌های توصیفی	۴	۲۲
سن	۳	۱۷
جنسیت	۳	۱۷
سطح تحصیلات	۳	۱۷
وضعیت تاهل	۳	۱۷
وضعیت اقتصادی	۳	۱۷

۶	۱	درآمد، نوع مسکن، وضعیت مالکیت اراضی، وضعیت اقتصادی، تحت پوشش بیمه، مقدار زمین، نوع خودرو، سابقه بیماری، وضعیت جسمانی
۲۲	۴	متغیر خشکسالی
۱۱	۲	تغییرات اقلیمی و خشک شدن دریاچه ارومیه
۱۱	۲	تاب‌آوری معیشتی

• متغیرهای وابسته

با توجه به موضوع بررسی شده یعنی تاب‌آوری معیشتی در مناطق روستایی ایران، مهم‌ترین متغیرهای وابسته مطرح شده در پژوهش‌ها «تاب‌آوری معیشتی» و «تاب‌آوری» و پس از آن «راهبردها و استراتژی‌های معیشتی روستاییان» و «گردشگری روستایی» بوده است.

• متغیرهای پنهان، متغیرهای تعدیل‌گر و متغیرهای میانجی

متغیرهای پنهان «خشکسالی (مورد ۷)» و «سیل (۱ مورد)» که جزو مخاطرات طبیعی می‌باشند و «ویروس کرونا (۱ مورد)» به عنوان یک مخاطره انسانی، متغیرهای پنهان مهمی بودند که تأثیر آن‌ها بر تاب‌آوری معیشتی در مناطق روستایی در ایران در پژوهش‌های مرور شده، مطرح شده بود. از بین پژوهش‌های بررسی شده در (۷ مورد)، از داده‌های توصیفی به عنوان متغیر تعدیل‌گر استفاده شده است. همچنین از بین پژوهش‌های بررسی شده فقط در یک پژوهش با عنوان «تاب‌آوری معیشتی خانوارهای روستایی با تأکید بر کشاورزی پایدار، مورد: دهستان خطبه سرا، شهرستان تالش» از متغیر میانجی استفاده شده است. در این پژوهش متغیر میانجی «امنیت غذایی» را در ارتباط با کشاورزی پایدار بررسی کرده است و نشان داد بین کشاورزی پایدار و امنیت غذایی رابطه معناداری برقرار است.

جدول ۸: انواع متغیرهای وابسته به کار رفته در مطالعات مرور شده

درصد	فراوانی	انواع متغیرهای وابسته
۵۶	۱۰	تاب‌آوری معیشتی
	۲	ابعاد اقتصادی تاب‌آوری معیشتی (امنیت شغلی، بیمه، پویایی و تنوع اقتصادی، رفاه اقتصادی (پس‌انداز و سرمایه‌گذاری))
	۱	ابعاد اجتماعی، محیطی-کالبدی تاب‌آوری معیشتی
۳۳	۶	تاب‌آوری
	۱	ابعاد نهادی، روان‌شناختی، فیزیکی، اکولوژیک تاب‌آوری
	۲	ابعاد اجتماعی و اقتصادی تاب‌آوری
۱۷	۳	راهبردها و استراتژی‌های معیشتی روستاییان (راهبرد معیشتی، آستانه تحمل (ظرفیت بافر)، خودسازمان‌دهی، ظرفیت یادگیری، پیش‌بینی و پیشگیری از بلایا)
۶	۱	گردشگری روستایی

یافته‌های مطالعات انجام شده

• تأثیر حوزه‌های مختلف بر تاب‌آوری معیشتی در مناطق روستایی ایران

با توجه به بررسی متغیرهای مطالعات انجام شده، می‌توان متغیرهای مؤثر بر تاب‌آوری معیشتی در مناطق روستایی ایران را در سه دسته کلی (معیشت پایدار)، (مخاطرات طبیعی) و (متغیرهای زمینه‌ای) جای داد (جدول ۹) که در ادامه به تشریح تأثیر هر یک از آن‌ها بر تاب‌آوری معیشتی مناطق روستایی پرداخته می‌شود.

جدول ۹: یافته‌های مربوط به متغیرهای مؤثر بر تاب‌آوری معیشتی در مناطق روستایی ایران

درصد	فراوانی	متغیرهای مؤثر بر تاب‌آوری معیشتی در مناطق روستایی ایران
۱۰۰	۱۸	معیشت پایدار
	۶	شاخص‌ها یا ابعاد معیشت پایدار
	۵	راهبردها یا استراتژی‌های معیشتی
	۵	سرمایه‌ها یا دارایی‌های معیشتی
۳۳	۶	مخاطرات طبیعی (خشکسالی، تغییر اقلیم)
۲۸	۵	زمینه‌ای

با توجه به این که در پژوهش حاضر هر آنچه در مطالعات به کار برده شده است، بدون دست کاری در آن تحلیل شده است، بنابراین پژوهش هایی که انواع مخاطرات طبیعی و انسانی و متغیرهای زمینه ای را به عنوان متغیر پنهان در پژوهش خود به کار برده اند و اثرات این متغیرها را بر تاب آوری معیشتی نسنجیده اند، در جدول ۹ نیز فراوانی این مطالعات محاسبه نمی گردد و مطالعاتی که مستقیماً اثرات متغیرهای معیشت پایدار، مخاطرات طبیعی و متغیرهای زمینه ای را بر تاب آوری معیشتی بررسی کرده اند، ذکر شده است).

• تأثیر متغیرهای معیشت پایدار بر تاب آوری معیشتی در مناطق روستایی

با توجه به جدول ۹، در خصوص متغیرهای مستقل مرتبط با تاب آوری معیشتی در مناطق روستایی، از میان سه دسته مجموعه متغیر «معیشت پایدار»، «مخاطرات طبیعی» و «زمینه ای»، متغیرهای معیشت پایدار (شامل: شاخص های معیشت پایدار، راهبردهای معیشتی و سرمایه های معیشتی) بیشترین فراوانی را در میان سایر متغیرها دارند. بنا بر جدول بالا، سهم متغیرهای معیشت پایدار (۱۰۰) درصد است، به عبارتی از دیدگاه پژوهش های مطالعه شده، سهم «شاخص ها یا ابعاد معیشت پایدار» در کاهش یا افزایش تاب آوری معیشتی در مناطق روستایی از متغیرهای دیگر بیشتر است. در این میان سهم شاخص های «اقتصادی» و «اجتماعی- فرهنگی» از دیگر شاخص ها و ابعاد معیشت پایدار بیشتر می باشد که در واقع از تأثیر گذاری شدید شاخص های اقتصادی و اجتماعی- فرهنگی در افزایش تاب آوری معیشتی مناطق روستایی مورد مطالعه حکایت دارد؛ در بیشتر پژوهش های مطالعه شده به این موضوع پرداخته شده است. به عبارتی تأکید بر شاخص های اقتصادی و اجتماعی- فرهنگی در این گونه مناطق، بستر و زمینه را برای بهبود تاب آوری معیشتی فراهم کرده است. همان طور که ذکر شد، در همه مطالعات بررسی شده به تأثیر متغیرهای معیشت پایدار بر تاب آوری معیشتی در مناطق روستایی ایران اشاره و بررسی شده است که در ادامه به چند مورد از آن ها پرداخته می شود. نویسندگانی مانند «محمدی و راستگونیاد»، «باری حصار و امانی کلاریجانی»، در پژوهش های خود و «بابایی، جلالیان و افراخته» در دو پژوهش مختلف و همچنین «خاوری»، «قهرمانی» و «حاتمی زرنه» در پایان نامه ی خود در ارتباط با شاخص های معیشت پایدار، پژوهش های مختلفی انجام داده اند. به عنوان مثال در مقاله «محمدی و راستگونیاد»، به بررسی تغییرات تاب آوری معیشتی خانوارهای روستایی در دو دوره سکونت در شهر و مهاجرت به روستاها (مطالعه موردی دهستان دزلی شهرستان سروآباد) پرداختند و نشان دادند که با اقدامات اقتصادی و اجتماعی انجام گرفته سطح تاب آوری معیشتی خانوارهای بازگشتی از میانگین نامطلوب ۲/۶۹ دوره شهرنشینی به مقدار رضایت بخش ۳/۳۹ در دوره بازگشت به روستاها بهبود یافته است و در این میان شاخص اقتصادی، بیشترین تأثیر را در این بهبود وضعیت داشته است. همچنین توزیع فضایی تاب آوری معیشتی این خانوارها در سطح بخش به صورت نرمال و با رعایت اصل عدالت فضایی صورت گرفته است. همچنین در ارتباط با راهبردها یا استراتژی های معیشتی، نویسندگانی مانند «قاسمی، صاحبی و مهرگان مجد»، «محمدی و طالبش»، «سجاسی قیداری، خوب، حسینی کهنوج و مرادی» و همچنین «موسوی» و «عرب مختاری» در رساله دکتری خود و «صالحی بادجانی» در پایان نامه ارشد خود در این زمینه، مطالعاتی انجام داده اند. به عنوان مثال «موسوی» در رساله دکتری خود، به طراحی الگوی تاب آوری معیشتی مناطق روستایی در شرایط خشکسالی، مطالعه موردی فعالیت های کشاورزی در روستاهای استان اصفهان پرداخت. نتایج به دست آمده نشان داد که اتخاذ رویکرد تنوع معیشتی منجر به تاب آوری بیشتر خانوارها در شرایط خشکسالی شده است و این تنوع معیشتی بیشتر در روستاهایی مشاهده شده که به نحو شدیدتری در معرض خشکسالی بوده اند. از سوی دیگر بهره برداران در روستاهایی که کمتر در معرض خشکسالی بوده اند از تاب آوری کمتری برخوردارند به دلیل این که ساختارهای اجتماعی و اقتصادی آنان از آمادگی کمتری در مواجهه با شرایط خشکسالی برخوردار است. بر مبنای نتایج به دست آمده مناسب ترین راهبرد بهبود شرایط تاب آوری در شرایط جامعه آماری مورد بررسی، تنوع بخشی به منابع درآمدی خانوارهای بهره بردار است. «صالحی بادجانی» نیز در پایان نامه خود، به بررسی تاب آوری معیشتی و راهبردهای روستاییان مناطق در معرض خطر بحران خشکسالی شهرستان فریدن پرداخت. نتایج نشان داد که تاب آوری معیشتی بر راهبردهای معیشتی روستاییان تأثیر مثبتی می گذارد که این امر به نوبه

خود می‌تواند آسیب‌پذیری روستاییان را کاهش داده و مقاومت در برابر بحران را افزایش بدهد. همچنین افزایش آستانه تحمل بر راهبردهای معیشتی روستاییان تأثیر معنادار و مثبتی دارد. راهبردهای سازگاری با تغییرات آب و هوایی می‌تواند خطر تولید مربوط به شوک‌های اقلیمی پیش‌بینی نشده را کاهش دهد و امنیت غذایی، درآمد و معیشت کشاورزان را افزایش دهد. افزایش توانایی خودسازمان‌دهی بر راهبردهای معیشتی روستاییان در معرض خطر بحران خشکسالی تأثیر مثبت و معناداری دارد. نتایج نشان داد که حمایت از نظارت مستمر تغییرات آب‌وهوا، تشدید سیستم‌های هشدار اولیه و انتشار اطلاعات مربوط به کشاورزی می‌تواند به کشاورزان در اتخاذ راهبردهای معیشتی کمک کند. همچنین در ارتباط با سرمایه‌های معیشتی، نویسندگانی مانند «پورجمالی و نصرنیا»، «باری حصار و امانی کلاریجانی»، «بابایی، جلالیان و افراخته»، همچنین «بابایی» و «موسوی» در رساله دکتری خود، پژوهش‌های مختلفی در این زمینه انجام داده‌اند. به عنوان مثال در مقاله «پورجمالی و نصرنیا»، به اندازه‌گیری تاب‌آوری معیشتی خانوارهای حوضه آبریز بختگان در شرایط خشکسالی پرداخته شد. با استفاده از رویکرد معیشت پایدار نتایج به دست آمده از این مطالعه نشان می‌دهد که از میان سرمایه‌های معیشتی (اجتماعی، فیزیکی، مالی، انسانی، طبیعی)، سرمایه اجتماعی و سرمایه مالی تأثیر بیشتری در افزایش تاب‌آوری این منطقه دارد. به طور کلی نتایج حاکی از آن است بیشترین مقدار تاب‌آوری موجود در این منطقه ۰/۶۲۰ است. محاسبه‌ی تاب‌آوری در این منطقه نشان‌دهنده‌ی پایین بودن میزان تاب‌آوری و به تبع آن بالا بودن میزان آسیب‌پذیری در این منطقه می‌باشد.

• تأثیر انواع مخاطرات طبیعی بر تاب‌آوری معیشتی در مناطق روستایی

براساس جدول ۹، می‌توان گفت که پس از متغیرهای معیشت پایدار، انواع مخاطرات طبیعی بیشترین فراوانی را در میان سایر متغیرها در بحث تاب‌آوری معیشتی مناطق روستایی با (۳۳) درصد به خود اختصاص داده‌اند. خشکسالی، تغییرات اقلیمی و خشک شدن دریاچه ارومیه به عنوان مخاطرات اثرگذار مطالعه شده‌اند که سهم متغیر خشکسالی بیشتر از بقیه مخاطرات می‌باشد. به عنوان مثال، «رزمی» در پایان‌نامه خود، به تحلیل آسیب‌پذیری و تاب‌آوری معیشت خانوارهای روستایی حوضه دریاچه ارومیه در اثر تغییرات اقلیمی و خشک شدن دریاچه پرداخت. نتایج تحقیق در بخش کیفی نشان داده است که خشک شدن دریاچه ارومیه تأثیر مستقیم و غیرمستقیم بر معیشت خانوارهای روستایی داشت. افت کمیت و کیفیت منابع آب‌و خاک، تهدید سرمایه‌های اجتماعی، تهدید پایداری معیشت، امنیت شغلی و مهاجرت، تهدید امنیت غذایی، تهدید سلامتی جانداران و عملکرد آن‌ها، دخالت نهادهای خارج از روستا در برنامه‌ریزی روستاییان و تغییرات نگرشی، دانشی و افزایش تغییرات اقلیمی به عنوان محورهای موضوعی آسیب‌های دریاچه بودند. نتایج رگرسیون لجستیک نشان داد که پنج متغیر تمایل مردان برای مهاجرت کاری، داشتن منزل در شهر، درک ریسک خشک شدن دریاچه بر زندگی روستاییان و سهم درآمد از بخش کشاورزی ۶۵ درصد از تغییرات متغیر تمایل خانوارها به مهاجرت را تبیین می‌کند. در نهایت با توجه به نتایج تحقیق مشخص گردید که خشک شدن دریاچه ارومیه بر تمام ابعاد معیشت پایدار روستایی و تاب‌آوری آن‌ها تأثیر منفی داشته است و نتایج این مطالعه می‌تواند به مدیریت اثربخش این بحران در شمال غرب کشور کمک کند. در مطالعه‌ای دیگر «رضایی و همکاران» به ارزیابی تاب‌آوری معیشتی روستاهای هدف گردشگری در مواجهه با خشکسالی (نمونه مورد مطالعه: روستای قلعه‌نو) پرداختند. روند وقوع خشکسالی با استفاده از دو شاخص (SPI و ZSI) و شاخص دومارتن جهت تأیید آن‌ها استفاده شد. نتایج نشان داد خشکسالی به عنوان یک عامل محدودکننده برای توسعه پایدار گردشگری روستای قلعه‌نو و عامل دافعه برای گردشگران به حساب می‌آید؛ لذا امروزه ارزیابی شرایط زیست‌اقلیمی ضمن شناسایی شرایط آسایش اقلیمی حاکم بر روستای قلعه‌نو، به عنوان ابزاری کارآمد و مهم در دست برنامه‌ریزان ملی و منطقه‌ای به حساب می‌آید. با توجه به مطالعات بررسی‌شده، نویسندگان دیگری مانند «بابایی»، «موسوی» و «عرب مختاری» نیز در رساله دکتری خود و همچنین «حاتمی زرنه» در پایان‌نامه ارشد خود، تأثیر انواع مخاطرات طبیعی بر تاب‌آوری معیشتی در مناطق روستایی را بررسی کرده‌اند.

• تأثیر متغیرهای زمینه‌ای بر تاب‌آوری معیشتی در مناطق روستایی

با مشاهده جدول ۹، مشخص می‌شود که در مطالعات بررسی شده، تأثیر متغیرهای زمینه‌ای مورد بررسی قرار گرفته است که این امر نشان‌دهنده توجه پژوهشگران به متغیرهای مهمی از جمله جنسیت و زنان و سایر متغیرهای زمینه‌ای بر تاب‌آوری معیشتی مناطق روستایی ایران است. به عنوان مثال در مقاله «سجاسی‌قیداری و همکاران»، اثرات تنوع-بخشی اقتصاد روستایی بر تاب‌آوری معیشت روستاییان در دهستان رادکان شهرستان چناران بررسی شد. یافته‌ها نشان داده است که با بررسی وجود رابطه بین تاب‌آوری و داده‌های توصیفی، بین داده‌های توصیفی (سن، جنسیت و سطح تحصیلات) دارای رابطه معنی‌دار بوده که شدت رابطه بسیار ضعیف است و این بدان معناست که هرچه سن و تحصیلات بالاتر باشد، میزان تاب‌آوری افراد نیز بیشتر است اما میزان آن چندان زیاد نیست. درحالی‌که داده توصیفی شغل و وضعیت تأهل رابطه معنی‌داری وجود ندارد و این بدان معناست که تأهل و شغل چندان تأثیری بر میزان تاب‌آوری افراد نداشته است. «خاوری» نیز در پایان‌نامه خود، ارزیابی تاب‌آوری معیشتی خانوارهای روستایی پس از سیل در شهرستان دره‌شهر را مورد بررسی قرار داده است و به این نتیجه رسیده است که تفاوت معناداری بین میانگین تاب‌آوری اجتماعی خانوارهای روستایی بر اساس جنسیت وجود دارد؛ به عبارت دیگر زنان نسبت به مردان از تاب‌آوری اجتماعی کمتری برخوردار هستند. علاوه بر این، نویسندگان دیگری مانند «موسوی» و «عرب مختاری» در رساله دکتری خود و همچنین «قهرمانی» در پایان‌نامه ارشد خود، تأثیر متغیرهای زمینه‌ای بر تاب‌آوری معیشتی در مناطق روستایی را بررسی کرده‌اند.

بحث و نتیجه‌گیری

هدف از پژوهش حاضر، فراتحلیل پژوهش‌های مربوط به تاب‌آوری معیشتی در مناطق روستایی ایران بوده است. نگاهی دقیق به مطالعات انجام شده، نشان داد که از دهه (۹۰)، به موضوع تاب‌آوری معیشتی در مناطق روستایی توجه بیشتری شده و پایان‌نامه‌های دانشگاهی و مطالعات در قالب مقاله بر روی این‌گونه سکونتگاه‌ها در سراسر کشور انجام شده است. به‌گونه‌ای که طی ده سال اخیر یعنی از سال‌های (۱۳۹۲ تا ۱۴۰۱) شمسی پژوهش‌های متعددی در زمینه تاب‌آوری معیشتی در مناطق روستایی انجام شده است که علت این امر را می‌توان ناشی از توجه بیشتر به نظریه‌های تاب‌آوری، تاب‌آوری معیشتی، معیشت پایدار و مدیریت بحران دانست. بر طبق بررسی‌های صورت گرفته، از بین رشته‌های دانشگاهی مختلف، جغرافیا با (۷۲) درصد و مهندسی کشاورزی با (۱۷) درصد بیشترین پژوهش را در بحث تاب‌آوری معیشتی در مناطق روستایی داشته‌اند. مدیریت بحران نیز با (۱۱) درصد رتبه سوم را به خود اختصاص داده است. بررسی چارچوب نظری مطالعات انجام شده، بیانگر این امر است که پژوهشگران شاخه‌های مختلف علمی از ابعاد متفاوت و با به کار گرفتن ترکیب طیف وسیعی از نظریه‌ها سعی در کاوش مسئله تاب‌آوری معیشتی در مناطق روستایی ایران طی سال‌های اخیر داشته‌اند؛ که بیشترین نظریه‌های به کار رفته در پژوهش‌های بررسی شده مربوط به نظریه‌پردازان توسعه پایدار و معیشت پایدار (۱۸) مورد و سپس مجموع نظریه‌های تاب‌آوری (۱۶) مورد و بعد از آن رویکرد تاب‌آوری معیشتی (۱۳) مورد و سپس دیدگاه‌های نظری مدیریت سوانح و چارچوب آسیب‌پذیری به فاصله کمی از هم قرار دارند. دیدگاه و رویکرد سیستمی؛ رویکرد ساختارگرایی؛ رویکرد کارکردگرایی؛ نظریه اقتصاددانان نئوکلاسیک؛ رویکرد اقتصاد جدید؛ دیدگاه تمرکززدایی شهری؛ رویکرد شبکه‌های اجتماعی؛ نظریه شکست اقتصاد نئوکلاسیک و تقویت رویکرد معیشت پایدار در مورد مهاجرت و مهاجرت معکوس در مراتب بعدی قرار دارند. نتیجه تحلیل پژوهش‌های بررسی شده نشان داد که مطالعات صورت گرفته در حوزه تاب‌آوری معیشتی در مناطق روستایی را می‌توان به دسته‌های (معیشت پایدار)، (مخاطرات طبیعی) و (متغیرهای زمینه‌ای) تقسیم کرد. متغیرهای معیشت پایدار بیشترین متغیرهایی بوده‌اند که محققان از جنبه‌های مختلف ارتباط آن را با مسئله تاب‌آوری معیشتی در مناطق روستایی سنجیده‌اند، به عبارتی از دیدگاه پژوهش‌های مطالعه شده، سهم «شاخص‌ها یا ابعاد معیشت پایدار» از متغیرهای دیگر بیشتر است. در این میان سهم شاخص‌های «اقتصادی» و «اجتماعی-فرهنگی» از دیگر شاخص‌ها یا

ابعاد معیشت پایدار بیشتر است که در واقع از تأثیرگذاری شدید ابعاد معیشت پایدار و اقتصادی و اجتماعی در افزایش تاب‌آوری معیشتی مناطق روستایی مورد مطالعه حکایت دارد که در بیشتر پژوهش‌های مطالعه شده به این موضوع پرداخته شده است.

سیاسگزاری: از همه کسانی که در این تحقیق نگارندگان را یاری کرده‌اند تشکر و قدردانی می‌شود.

حامی مالی: بنا به اظهار نویسنده مسئول، این مقاله حامی مالی نداشته است.

سهم نویسندگان در پژوهش: همه نویسندگان، در بخش‌های نگارش و تنظیم مقاله حاضر نقش و سهم برابر دارند.

تضاد منافع: نویسندگان اعلام می‌دارند که هیچ تضاد منافی در رابطه با نویسندگی و یا انتشار این مقاله ندارند.

پی‌نوشت

¹ Spatial Resilience Planning Framework

² Fuzzy Analytic Hierarchy Process

References

- Delavar, A., 2022. Theoretical and Practical Foundations of Research in Humanities and Social Sciences, *Roshd Publications*, First Edition (New Edition), Tehran, 464 pp. <https://www.adinehbook.com/gp/product/9646115179> (In Persian).
- Delshad, M., Bahrani, H., zare, B., Kamali, M., and Jafari, M., 2023. Explanation of the future-oriented Spatial Resilience Planning Framework (SRPF) against earthquake and its verification with meta-analysis and FAHP methods. *Journal of Future Cities Vision*, 4(1), 1-23. <http://dx.doi.org/10.61186/jvfc.4.1.1> (In Persian).
- Fan, Y., Shi, X., Li, X., and Feng, X., 2022. Livelihood resilience of vulnerable groups in the face of climate change: A systematic review and meta-analysis. *Environmental Development*, 100777. <https://doi.org/10.1016/j.envdev.2022.100777>
- Kakehazar, R., Agahi, H., and Geravandi, S. (2020). Livelihood resilience to climate change in family farming system (case study: wheat farmers' Mahidasht in Kermanshah). *International Journal of Agricultural Management and Development (IJAMAD)*, 10(4), 415-433. <http://dx.doi.org/10.22004/ag.econ.335141>
- Liu, W., Li, J., and Xu, J., 2020. Effects of disaster-related resettlement on the livelihood resilience of rural households in China. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 49, 101649. <https://doi.org/10.1016/j.ijdrr.2020.101649>
- Liu, H., Pan, W., Su, F., Huang, J., Luo, J., Tong, L., ... and Fu, J., 2022. Livelihood Resilience of Rural Residents under Natural Disasters in China. *Sustainability*, 14(14), 8540. <https://doi.org/10.3390/su14148540>
- Littell, J. H., Corcoran, J., and Pillai, V., 2008. *Systematic reviews and meta-analysis*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780195326543.001.0001>
- Marasco, V., Smith, S., and Angelier, F., 2022. How does early-life adversity shape telomere dynamics during adulthood? Problems and paradigms. *BioEssays*, 44(4), 2100184. <https://doi.org/10.1002/bies.202100184>
- Mousavi, S. M., 2013. Designing a Model of Livelihood Resilience in Rural Areas under Drought Conditions, Case Study of Agricultural Activities in Villages of Isfahan Province, Ph.D. Thesis, Tarbiat Modares University. <https://ganj.irandoc.ac.ir> (In Persian).
- Pasha, E., 2014. Meta-analysis of research conducted in the field of resilience. Thesis for Master's Degree, Allameh Tabataba'i University. <https://ganj.irandoc.ac.ir> (In Persian).
- Pourahmad, A., Farhadi, E., Sejoudi, M., Ghorbani, R. and Abdullah Hussein, S., 2021. A meta-analysis of urban resilience research in Iranian geographical research journals. *Economic Geography Research*, 1(2), 1-19. https://jurs.znu.ac.ir/article_242804_0dad37ed6f7dd58adcd9db1f1b95e604.pdf (In Persian).
- Quandt, A., 2018. Measuring livelihood resilience: The household livelihood resilience approach (HLRA). *World Development*, 107, 253-263. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2018.02.024>
- Rampini, C., 2016. Impacts of hydropower development along the Brahmaputra River in Northeast India on the resilience of downstream communities to climate change impacts. University of California, Santa Cruz. <https://escholarship.org/uc/item/7qv162sc>
- Saxena, A., 2015. Evaluating the resilience of rural livelihoods to change in a complex social-ecological system: A case of village Panchayat in central India. Yale University.

- <https://www.proquest.com/openview/5e105dd2ff6c7b415032f2db2ad3151c/1?pq-origsite=gscholar&cbl=18750#>
- Sina, D., Chang-Richards, A. Y., Wilkinson, S., and Potangaroa, R., 2019. A conceptual framework for measuring livelihood resilience: Relocation experience from Aceh, Indonesia. *World Development*, 117, 253-265. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2019.01.003>
- Shafia, S., Shafia, M. A., and Kazemian, G., 2013. Meta-Analysis of Methods and Findings of Urban Quality of Life in Iran. *Journal of Applied Sociology*, 24(2), 21-40. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.20085745.1392.24.2.2.4> (In Persian).
- Tambe, S. (2022). Livelihood Resilience. In *Teaching and Learning Rural Livelihoods: A Guide for Educators, Students, and Practitioners* (pp. 109-121). Cham: Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-030-90491-3_9
- Wu, X., and Yuan, Z., 2023. Understanding the socio-cultural resilience of rural areas through the intergenerational relationship in transitional China: Case studies from Guangdong. *Journal of Rural Studies*, 97, 303-313. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2022.12.001>
- Yang, X., Li, X., Lu, K., and Peng, Z. R., 2023. Integrating rural livelihood resilience and sustainability for post-disaster community relocation: a theoretical framework and empirical study. *Natural Hazards*, 116(2), 1775-1803. <https://doi.org/10.1007/s11069-022-05739-4-4>